

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Eva Jansson

Bedömningen kring allvarligt psykiskt störda
lagöverträdarens straffansvar och det
rättspsykiatriska vårdbehovet

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Hanna Pettersson

Termin: VT 2013

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	4
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Syfte	6
1.2 Frågeställningar och metod	6
1.3 Material	7
1.4 Disposition	7
2 BAKGRUND	8
2.1 Uppsåtskravet	8
2.2 Den psykiskt störde lagöverträdaren	9
2.2.1 Problematiken kring den stördes uppsåt	9
3 TIDIGARE LAGREGLERING	11
3.1 Tillräknelighet	11
3.1.1 Den oskrivna undantagsregeln	11
3.2 Fängelseförbudets påverkan av påföljd	12
4 NUVARANDE LAGSTIFNING	13
4.1 Allvarlig psykisk störning	13
4.1.1 Varaktighet samt brottets allvarlighet	14
4.2 Påföljd	15
4.3 Den rättspsykiatriska undersökningsverksamheten	17
4.3.1 Den rättspsykiatriska bedömningen	17
4.3.2 Riskbedömningen	19
4.4 Fängelse som påföljdsval	19
4.5 Rättspsykiatrisk vård som påföljdsval	21
4.5.1 Rättspsykiatrisk undersökning	23

4.5.2	Utskrivningsprövning	24
5	RÄTTSUTVECKLING	27
5.1	Vårdfrågor	27
5.1.1	Fokus på det personliga behovet	27
5.2	Straffrättsliga frågor	28
5.2.1	Tillräknelighet	28
5.2.2	RPU bedömning	29
5.3	Skyddsfrågor	29
5.3.1	Skyddsåtgärder	29
5.4	Diskussion och slutsats	30
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	31
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	33

Summary

Judicial consideration in criminal law of mentally disordered offenders has existed throughout history. The assessment regarding the criminal liability of a person is a complicated process and becomes even more problematic if the offense was committed during an abnormal or permanent mental disorder.

Under Swedish law, all persons are deemed to have the capability to commit a crime. Sweden is rather unique regarding this aspect, because in other countries it is required that the offender should be considered sane to actualize responsibility. In Sweden, considerations are to take place at the actual sentencing, if the person suffers from a serious mental disorder they cannot be sentenced to imprisonment unless there is a special cause to do so. An assessment of whether the offender has a serious mental disorder is determined by the legal definition. The Court obtain medical opinions from forensic psychiatry, and possibly an opinion from the National Board of Health and Welfare, which is used as the foundation for the assessment. The court will, however, not be bound by any medical advice.

The question is whether the Court's legal assessment is likely to "take over" the medical assessment thus preventing some people to get the care they need. Some forms of serious mental conditions, which are not covered by the legal definition, can sometimes end up "trapped" which constitutes a criminal offense and inappropriate sanctions for the individual. Furthermore, the risk of relapse could result in a disproportionately long period of hospitalization in forensic psychiatry.

In the penal management of mentally disordered offenders there are currently some gaps and problems, which have resulted in a need for reform. Some proposals that the requirement for sanity shall reintroduces to Swedish law, and the need for treatment should be given greater consideration as well as the ability to decide of the legal safeguards ought to be introduced.

These suggestions may partly counteract the deficiencies that exist today. Hopefully people that today risk unsuitable penalties a greater extent to get their personal need for treatment or other measures satisfied. The new possibility of intervention, in cases where the offender can be dangerous also contributes to social welfare.

Sammanfattning

Straffrättslig särbehandling av psykiskt störda lagöverträdare har funnits i alla tider. Bedömningen kring det straffrättsliga ansvaret är en komplicerad process och blir ännu mer problematisk om brottet begåtts under påverkan av ett avvikande psykiskt tillstånd. Enligt den svenska lagstiftningen kan alla personer anses ha förövat brott. Ur denna aspekt är Sverige tämligen unikt då det i andra länder krävs att gärningsmannen ska anses som tillräckelig för att aktualisera ansvar. Den svenska särbehandlingen sker istället vid påföljdsbestämningen, där den som lider av en *allvarlig* psykisk störning inte kan dömas till fängelse om inte särskilda skäl föreligger.

Bedömningen huruvida gärningsmannens tillstånd utgör en allvarlig psykisk störning bestäms utifrån den juridiska definitionen. Rätten inhämtar medicinska utlåtanden från rättspsykiatrin, och eventuellt yttrande från Socialstyrelsen, som sedan används som underlag vid bedömningen. Domstolen blir emellertid aldrig bunden av de medicinska utlåtandena. Frågan är om domstolens juridiska bedömning riskerar att "ta över" den medicinska och förhindrar att vissa personer får den vård de behöver. Vissa former av allvarliga psykiska tillstånd, vilka inte omfattas av den juridiska definitionen, kan ibland hamna "i kläm" och medföra straffrättsligt ansvar samt olämpliga påföljder för den enskilde. Vidare kan risken för återfall leda till oproportionerligt långa vårdtider inom rättspsykiatrin.

I den straffrättsliga hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare finns idag en del luckor och problem, vilka har medfört ett behov av reform. Det har bland annat lagts fram förslag på att kravet på tillräcklighet åter ska gälla i svensk rätt, att vårdbehovet bör beaktas i större utsträckning samt att möjligheten att besluta om rättsliga skyddsåtgärder ska införas.

Dessa förslag kan till viss del motverka de brister som finns idag. Förhoppningsvis kommer personer som idag riskerar olämpliga påföljder att i större utsträckning få sitt personliga behov av behandling eller andra åtgärder tillgodosedda. Den nya möjligheten till ingripanden i de fall där gärningsmannen kan vara farlig bidrar även till samhällsskyddet.

Förord

"Criminality, particularly of kinds which are not rather occasional and euphemistic, is principally a psychopathological phenomenon."

Rättspsykiatern Olof Kinberg, Basics Problems of Criminology (1935)

Valet av uppsatsämne har sitt ursprung i ett sedan länge brinnande intresse kring psykiskt avvikande personer samt den rättsliga hanteringen av dessa. En bidragande faktor kommer även från egna observationer under mitt sommararbete på en advokatbyrå.

Under uppsatsskrivandet har jag fått kämpa för att inte "fastna" i vissa detaljfrågor som, ur min synpunkt, varit mycket intressanta. Långa dagar samt sena nätter har, inte helt oväntat, bidragit till en "blindhet" vad gäller den egna texten. Min förhoppning är dock att en del omformuleringar och omskrivningar givit upphov till en begriplig samt intressant slutprodukt.

Jag vill även avslutningsvis tacka vänner och familj för allt stöd de bidragit med under mina studier. Ett stort tack riktas särskilt till de som ägnat såväl tid som ork till att korrekturläsa min uppsats.

Eva Jansson

Maj 2012

Förkortningar

APS	Allvarlig psykisk störning
BrB	Brottsbalken
Ds	Departementsskrivelse
LRU	Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning
LRV	Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop.	Proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
RMV	Rättsmedicinalverket
RPU	Rättspsykiatrisk undersökning
RÅ	Rättsfall från regeringsrätten
SOSFS	Socialstyrelsens författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

Den rättsliga hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare kan vara intressant ur flera aspekter. I den rättsliga prövningen måste förutom rent juridiska frågor även andra frågor vägas in i det enskilda fallet, exempelvis sociala och psykiatriska. Problematiken vad gäller bedömningen av en persons handlande samt dennes insikt kring detta, vid tidpunkten för en gärning, är i sig mycket svår. När det sedan handlar om personer som agerat under påverkan av ett avvikande psykiskt tillstånd blir bedömningen ännu svårare. Den psykiska störningen måste därför i dessa situationer vara av betydelse för det straffrättsliga ansvaret. Särbehandling av de psykiskt störda lagöverträdarna har därför sedan länge varit ett faktum.

1.1 Syfte

Syftet med denna uppsats är att belysa bedömningen kring den allvarligt psykiskt störde lagöverträdaren samt vilken inverkan den har på frågor beträffande straffrättsligt ansvar och vårdbehov.

1.2 Frågeställningar och metod

För att besvara syftet har följande frågeställningar formulerats:

- Vad krävs för straffrättsligt ansvar?
- Hur ser processen kring bedömningen av en allvarligt psykisk störd person ut? Påverkar den medicinska utredningen den juridiska?
- Vilken roll spelar den tilltalades vårdbehov?

Arbetet utgår ifrån en rättsdogmatisk, med andra ord en rättsvetenskaplig eller analyserande, metod med ett kritiskt perspektiv. Även ett rättsutvecklingsperspektiv förekommer i mindre omfattning. Dessa perspektiv tros bäst kunna frambringa en reflektion kring hur rättsläget ser ut och fungerar inom det område jag valt att redovisa om.

På grund av det begränsade utrymmet har det varit påkallat med en del avgränsningar samt en relativt övergripande framställning i övrigt. Fokus har under arbetets gång lagts på hur *bedömningen* och *prövningen* kring allvarligt psykiskt störda lagöverträdarens straffansvar samt vårdbehov ser ut i dagsläget. Detta i syfte att öka förståelsen kring denna process samt den problematik som härrör härifrån. En kortare redogörelse kring bakgrund och tidigare lagstiftning har presenterats för att ge läsaren en grund att stå på. Vidare har det även redovisats kring relevanta delar i den senaste rättsutvecklingen vilket avslutas med en diskussion med egna reflektioner. Redogörelsen behandlar endast svensk rätt. *Tillfälliga sinnesförvirringar* eller olika *varianter* av vård har inte behandlats. Det har inte heller förekommit några utförliga förklaringar kring en del grundläggande skyddsintressen och allmänna principer. Vad gäller påföljder har fokus riktats på fängelse samt rättspsykiatrisk vård.

1.3 Material

Det material som använts för att kunna besvara frågorna och redovisa kring ämnet har utgjorts av såväl källor som litteratur. Källorna har bestått av rättskällor som lagförarbeten, lagkommentarer, rättspraxis samt olika utredningar och litteraturen av doktrin samt artiklar.

1.4 Disposition

Inledningsvis behandlas bakgrunden kring brott och straffrättsligt ansvar för att läsaren ska introduceras i ämnet. Detta följs av en kortare framställning kring den äldre lagstiftningen samt problematiken kring denna. Vidare redogörs för nuvarande lagstiftning där den juridiska bedömningen beskrivs för att därpå följas av en redogörelse kring den rättspsykiatriska utredningen. Därefter behandlas påföljdsvalet och domstolens prövning med juridisk utgångspunkt samt med den medicinska utredningen som grund. Avslutningsvis avrundas framställningen med en redogörelse kring den senaste rättsutvecklingen vilken avslutas med en diskussion.

2 Bakgrund

Brott är en gärning för vilken straff enligt lag är föreskrivet. Den moraliska frågan kring gärningens klandervärdhet spelar ingen roll för om denna ska anses vara brottslig.¹ Enligt legalitetsgrundsatsen föreligger inget brott utan stöd i lag och inget straff utan stöd av lag får utdömas.² I svensk rätt anges dessutom att en gärning, om inget annat föreskrivs, måste utföras uppsåtligt för att utgöra brott. Det finns således ett grundläggande krav på att skuld måste föreligga för straffrättsligt ansvar. Enligt den så kallade skuldprincipen föreligger ingen skuld vid avsaknad av uppsåt när en gärning, som förutsätter uppsåt, utförs.³

2.1 Uppsåtskravet

För att straffansvar för en gärning ska bli aktuellt måste den tilltalade ha gjort sig skyldig till brott genom att uppsåt med handlingen kan styrkas, 1:2 § 1 st BrB. Uppsåt föreligger om gärningsmannen haft någon form av vilja eller insikt vad gäller effekten av sina handlingar.⁴ Det krävs således att gärningsmannen är medveten om sin handling samt innehar kunskap kring vad utförandet av denna innebär och vilka konsekvenser den kan orsaka.⁵ Det spelar ingen roll om det rör sig om en god eller ond avsikt för att en uppsåtlig handling ska föreligga. Rörelser utanför jagets kontroll, exempelvis under sömn eller medvetlöshet samt även rena reflexrörelser, utgör inte uppsåtligt handlande då medveten kontroll saknas.⁶ När gärningsmannen begått gärningen under rus eller tillfällig sinnesförvirring, där tillståndet varit självförvållat, medför oftast ett undantag från skuldprincipen och gärningen anses utgöra brott enligt 1:2 § 2 st BrB.⁷

¹ Dahlström, Strand, Westerlund 2012, s. 11

² Leijonhufvud, Wennberg 2009, s. 22

³ Leijonhufvud, Wennberg 2009, s. 55

⁴ Ulväng, Karnov, Brottsbalk (1962:700) 1 kap 2 §, Karnov, kommentar nr 2

⁵ Dahlström, Strand, Westerlund 2012, s. 10-11

⁶ Leijonhufvud, Wennberg 2009, s. 55

⁷ Ulväng, Karnov, Brottsbalk (1962:700) 1 kap 2 §, Karnov, kommentar nr 3

2.2 Den psykiskt störde lagöverträdaren

Straffrättslig särbehandling av psykiskt störda lagöverträdare sträcker sig långt bak i tiden.⁸ Enligt förarbetena bör det vid bedömningen av straffansvaret utgå från vilken möjlighet och vilken förmåga den handlande haft att rätta sig efter lagen. Om någon form av psykisk störning förelegat vid gärningstillfället måste detta därför vara av betydelse.⁹ Skuldkravet för uppsåt får dock inte efterges i något fall utan bedömningen ska alltid vara densamma oberoende av gärningsmannens psykiska tillstånd.¹⁰ Att en prövning av frågan om uppsåt ska göras i varje enskilt fall framkommer i rättsfallet NJA 2011 s. 563. Där framhöll domstolen att det vid självförvållat rus generellt görs undantag från skuldprincipen, där straffansvar förutsätter skuld hos gärningsmannen genom dennes uppsåtliga eller oaktsamma handlande. Detta betyder i sin tur inte att lagen även ger stöd för att de sedvanliga kraven på uppsåt för ansvar ska efterges.¹¹

2.2.1 Problematiken kring den stördes uppsåt

En allvarlig psykisk störning innebär huvudsakligen tillstånd av psykotisk karaktär eller en allvarligare former av personlighetsstörningar vilket ofta utmärks av en förvrängd realitetsuppfattning med vanföreställningar, hallucinationer samt förvirring och som vidare kan delas upp i olika grader och former. Bedömningen av om uppsåt eller oaktsamhet för en gärning kan göras gällande i sådana fall blir betydligt mer problematisk än, i det redan invecklade, normalfallet. Att söka påvisa att insikt hos en sådan person förelegat, vid tidpunkten för gärningen, torde oftast leda till slutsatsen att personen saknat förmåga eller förståelse att handla annorlunda och därmed indirekt utesluta uppsåt.¹²

När det kommer till prövningen av uppsåt och skuld anges i tingsrättens domskäl i NJA 2004 s. 702 följande:

⁸ Ds 2007:5, s. 35

⁹ Prop. 1990/91:58, s. 449

¹⁰ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 1 kap 2 §, Karnov, kommentar nr 3

¹¹ NJA 2011 s. 563

¹² Asp, Ulväng, Jareborg 2010, s. 402-405

*"I allmänhet vet bara gärningsmannen själv vad han tänkte i gärningsögonblicket. Vid prövningen av frågan om uppsåt är domstolarna hänvisade till att utifrån styrkta och kända yttre omständigheter dra en slutsats om uppsåtet. Osäkerhet eller annat tvivel om gärningsmannens uppsåt skall räknas denne tillgodo."*¹³

Problematiken med att styrka uppsåt hos en allvarligt psykiskt störd person, för att kunna döma denne till exempelvis rättspsykiatrisk vård, kan närmare belysas genom Åkeshovsfallet, mål B 3886-03, från Stockholms tingsrätt. Gärningsmannen trodde sig här ha blivit förföljd av trolliknande varelser i människogestalt och till följd därav känt sig hotad, vilket bland annat fick honom att döda en kvinna. Tingsrätten fastslog att mannens avsikt var att beröva kvinnan livet och att uppsåt därmed förelåg vilket även skulle medföra ansvar. Urban Rönnblom spekulerar i sin artikel kring om det verkligen går att konstatera att mannen haft uppsåt att genomföra de aktuella handlingarna eller om det på grund av vanföreställningar endast förelegat avsikt att värna om sitt eget liv genom att avvärja sig från det oriktigt uppfattade hotet av troll. Att domstolarna ska behöva styrka uppsåt för straffansvar i situationer där en psykotisk person högst troligen saknar kontroll över sitt handlande torde oftast inte kunna medföra en oklanderlig bedömning.¹⁴

Vad kommer till gärningsmän som begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning har domstolen, i ett flertal uppmärksammade fall, sällan frikänt denne på grund av bristande uppsåt utan istället låtit hans tillstånd påverka påföljdsvalet.¹⁵

¹³ NJA 2004 s. 702

¹⁴ Rönnblom 2005, s. 365-366

¹⁵ Dahlin, Franklin 2009, s. 98

3 Tidigare lagreglering

I samband med brottsbalkens införande 1965 togs kravet på tillräknelighet som brottsförutsättning bort från den svenska lagstiftningen, vilket kom att innebära att alla personer kan anses ha förövat brott.¹⁶ Det infördes dock ett fängelseförbud i 30:6 BrB enligt vilket psykiskt störda inte fick dömas till fängelse, förutsatt att ett orsakssamband mellan det psykiska tillståndet och gärningen förelegat. Vidare angav lagrummet att gärningsmannen skulle gå fri från ansvar om ingen annan påföljd kunde utdömas.¹⁷ Fängelseförbudet var tänkt att kompensera avsaknaden av kravet på tillräknelighet.¹⁸

3.1 Tillräknelighet

Kravet på tillräknelighet för straffansvar är inget ovanligt och finns i de flesta länder.¹⁹ Kortfattat innebär kravet på tillräknelighet att gärningsmannen inte kan dömas för brott om han bedöms sakna ansvarsförmåga, det vill säga förmåga att förstå konsekvensen av en gärning och kunna anpassa sitt handlande därefter, vilket vidare innebär att straffansvar inte kan utdömas.²⁰

3.1.1 Den oskrivna undantagsregeln

Viktigt att ha i åtanke är att det samtidigt som tillräknelighetskravet togs bort i den svenska lagstiftningen skapades en oreglerad undantagsregel. Denna så kallade oskrivna undantagsregel kom till genom justitieministerns uttalande där han framhöll att det som tidigare gällt även fortsättningsvis borde gälla; vilket närmare innebär att personer som begått ett brott under en tillfällig psykisk störning kan ursäktas och gå fria från ansvar, förutsatt att tillståndet inte anses självförvållat.²¹

¹⁶ Asp, Ulväng, Jareborg 2010, s. 399

¹⁷ Ds 2007:5, s. 35

¹⁸ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 1

¹⁹ Prop. 2007/08:97, s. 12

²⁰ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 1

²¹ Asp, Ulväng, Jareborg 2010, s. 399-400

Någon tydlig uppfattning kring regelns funktion och förekomst i praktiken verkar inte finnas, vilket har uppmärksammats samt kommenterats bland annat efter rättsfallet NJA 2001 s. 899 där gärningsmannens tillstånd inte ansågs självförvållat. Domstolen prövade dock aldrig om den tilltalade kunde ursäktas enligt den oskrivna undantagsregeln och lämnade heller ingen förklaring härom.²² Enligt Magnus Ulväng torde detta bero på att kraven enligt den oskrivna undantagsregeln satts högre än de krav som ställs för att påvisa att tillståndet inte varit självförvållat. Han menar vidare att rättsläget beträffande regelns existens, i samband med prövningen av möjligheten att ursäkta gärningsmannen, är mycket oklart.²³

3.2 Fängelseförbudets påverkan av påföljd

Fängelseförbudet begränsade tidigare domstolens val av påföljd vilket resulterade i att gärningsmannen i många fall kunde gå fri från någon mer ingripande påföljd. I de fall där den tilltalade ansågs ha lidit av en allvarlig psykisk störning vid själva gärningstillfället men inte vid domstillfället fanns varken möjlighet att döma till vård under en längre period, eftersom vårdbehov saknades, eller till fängelse. Gärningsmannens påföljdsalternativ begränsades därför till villkorlig dom eller eventuellt skyddstillsyn samt i vissa fall kortare rättspsykiatriskt vård.²⁴ I det uppmärksammade Rödebymålet, RH 2008:90, friades gärningsmannen från påföljd efter att, under påverkan av en allvarlig psykisk störning, ha skjutit ihjäl två pojkar på sin gård. Hovrätten konstaterade att brottet varit så pass allvarligt att det normalt skulle leda till fängelse. Vid tiden för målets avgörande förhindrade dock det då gällande fängelseförbudet denna påföljd. Någon annan påföljd kunde inte heller utdömas då mannen vid domstillfället inte längre ansågs lida av en APS och redan frivilligt underkastat sig psykisk vård.²⁵

²² NJA 2001 s. 899

²³ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 3

²⁴ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 4

²⁵ Dahlin, Franklin 2009, s. 97-99

4 Nuvarande lagstifning

Påföljden för brott bör inte bestämmas enbart utifrån brottets art utan även utifrån brottslingens individuella egenskaper samt behov, men vidare även utifrån samhällets behov av skydd.²⁶ När det kommer till begreppet allvarlig psykisk störning i den svenska lagstiftningen omfattas en större krets personer av detta i Sverige än i länder där kravet på tillräknelighet används. Detta har enligt Ulväng i sin tur fört med sig att fler psykiskt störda lagöverträdare särbehandlas i den svenska lagstiftningen.²⁷

Sedan fängelseförbudet i 30:6 BrB togs bort genom lagändringen 2008 skapades samtidigt en möjlighet att även döma personer med allvarlig psykisk störning till fängelse, förutsatt att synnerliga skäl föreligger.²⁸

Huvudregeln är att om det kan konstateras att gärningsmannen lider av en allvarlig psykisk störning som är *varaktig* ska denne särbehandlas enligt 30:6 och 31:3 BrB. Detta sker huvudsakligen vid bedömningen av det straffrättsliga ansvaret och valet av påföljd där även graden av störning samt dess varaktighet beaktas. Frågan om gärningsmannen kan ursäktas enligt den, tidigare nämnda, oskrivna undantagsregeln blir i en sådan situation aldrig aktuell, då en allvarlig psykisk störning inte anses tillfällig och frågan om tillståndet varit självförvällat behöver ej ställas. Därför bör en vanlig prövning av den oskrivna regeln endast komma i fråga när det handlar om en tillfällig psykisk störning.²⁹

4.1 Allvarlig psykisk störning

Införandet av begreppet allvarlig psykisk störning i lagstiftningen var tänkt att markera att den juridiska synen på psykiska sjukdomar blivit strängare och snävare än den varit tidigare.³⁰ Förarbetena definierar i första hand en allvarlig psykisk störning som ett tillstånd av psykisk karaktär där

²⁶ Lidberg, Wiklund 2012, s. 23

²⁷ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 1

²⁸ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 1

²⁹ Asp, Ulväng, Jareborg 2010, s. 403-405

³⁰ Lidberg, Wiklund 2012, s. 119-120

realitetsuppfattningen samt värderings- och orienteringsförmågan hos personen är begränsad. Andra psykiska tillstånd av allvarigare slag hänförs även under begreppet allvarlig psykisk störning. Hit räknas olika hjärnskador vilka medför att den psykiska funktionen blir nedsatt men även allvarliga former av depression, personlighetsstörningar samt olika psykoser som kan uppkomma vid missbruk av alkohol eller narkotika. Dessa tillstånd utmärker sig vanligtvis genom symptom som vanföreställningar, hallucinationer och förvirring.³¹ Begreppet allvarlig psykisk störning i 30:6 BrB anknyter till de sjukdomar eller tillstånd som regleras i lagarna om psykisk tvångsvård eller rättspsykiatrisk vård och bedöms efter juridisk definition och inte efter medicinska diagnoser.³²

I NJA 2004 s. 702 bedömde Högsta domstolen att den tilltalade förvisso led av en personlighetsstörning men att denna enligt en samlad bedömning av de rättspsykiatriska utlåtandena inte kunde anses vara tillräckligt svårartad, då denna inte var av psykotisk karaktär eller utgjorde en så pass allvarlig personlighetsstörning som krävs, för att den skulle kunna utgöra en allvarlig psykisk störning enligt lagens mening.³³

4.1.1 Varaktighet samt brottets allvarlighet

Enligt 31:3 BrB menas att det oftast krävs en viss varaktighet vad gäller det psykiska tillståndet för att detta ska anses utgöra en allvarlig psykisk störning. Observeras bör även att det finns fall av psykiska tillstånd som utgörs av en mer permanent ohälsa men där störningarna endast uttrycker sig under kortare perioder i form av exempelvis hallucinationer.³⁴

Det bör tilläggas att brottets allvarlighet även ska beaktas vid den juridiska bedömningen, vilket kan belysas med det så kallade Flinkfallet; där domstolen menade att alla kortvariga psykosartade tillstånd utlösta av alkohol- eller narkotikabrusning inte kan anses omfattas av begreppet allvarlig psykisk störning och bör därför behandlas som tillfälliga sinnesrubbingar vid påföljdsvalet. Den tilltalade hade i detta fall lidit av tre

³¹ Prop. 1990/91:58, s. 86-87

³² Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 2-3

³³ NJA 2004 s. 702

³⁴ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 2-3

psykiska tillstånd, vilka tillsammans hade kunnat godtas som en allvarlig psykisk störning i juridisk mening. Högsta domstolen ansåg inte att 30:6 BrB i sin ordalydelse, med det då gällande fängelseförbudet, skulle medföra att mannen enbart därför skulle falla under denna. Med avseende till det stora intaget av alkohol och allvarligheten i brottet menade domstolen att det vore en alltför generös tolkning.³⁵ Detta bör jämföras med rättsfallet NJA 2001 s. 899 vilket behandlade ett så kallat patologiskt rus, korvarigt psykotiskt tillstånd utlöst av alkohol, där det bedömdes att den tilltalade inte hade haft anledning att räkna med detta då det rörde sig om ett mindre alkoholintag och aldrig inträffat tidigare. Brottet var inte av lika allvarlig grad som ovan och tillståndet hamnade under ordalydelsen i 30:6 på grund av saknad av eget vållande.³⁶

4.2 Påföljd

Vad kommer till allvarligt psykiskt störda lagöverträdare finns ej längre någon ansvarfrihetsprincip i den svenska lagstiftningen och gärningsmannen kan fällas till ansvar för det brott han begått. Vissa begränsningar görs dock vid påföljdsvalet.³⁷ En gärningsman som lider av en allvarlig psykisk störning kommer då att särbehandlas enligt 29:3 § 2 punkten BrB.

Rätten ska dock först besluta om en rättspsykiatrisk utredning enligt lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning för att kunna göra en egen bedömning utifall brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning eller inte. Om personen lider av en allvarlig psykisk störning aktualiseras normalt överlämnande till rättspsykiatrisk vård och i 31:3 BrB finns förutsättningarna för denna påföljd. Det är möjligt att utöver rättspsykiatrisk vård även utdöma annan påföljd såsom villkorlig dom, skyddstillsyn eller böter. Valet av kombinationspåföljd förutsätter att den tilltalade riskerar återfall eller att det annars föreligger särskilda skäl. Om

³⁵ NJA 1995 s. 48

³⁶ NJA 2001 s. 899

³⁷ Leijonhufvud, Wennberg 2009, s. 77-78

vårdtiden riskerar bli kortvarig skapas anledning att komplettera påföljden för att avhålla gärningsmannen från fortsatt brottslighet.³⁸

Efter lagändringen 2008 finns idag även möjligheten att enligt 30:6 BrB döma allvarligt psykiskt störda personer till fängelse, men endast om det föreligger synnerliga skäl. Det finns således en presumtion för att i första hand välja en annan påföljd framför fängelse. Vid bedömningen om särskilda skäl för att välja fängelse som påföljd föreligger beaktas brottets straffvärde, den tilltalades vårdbehov och om tillståndet varit självförvällat samt omständigheterna i övrigt. I andra stycket undantages emellertid personer som i princip anses som otillräkneliga samt där tillståndet ej varit självförvällat.³⁹

Att det psykotiska tillståndet uppkommit genom någon form av rus talar för fängelse som påföljd. När den tilltalade frivilligt, genom intag av alkohol, narkotika eller på annat sätt, berusat sig och haft anledning att räkna med den psykiska reaktionen anses han själv ha utlöst sitt tillstånd. Normalt torde det även fordras att någon tidigare avvikande reaktion i samband med berusning förekommit.⁴⁰

Vad gäller 2008 års ändring har denna enligt Ulväng i realiteten bidragit med: "*[...] personer som inte är otillräkneliga – men ändå vid gärningstillfället led av en allvarlig psykisk störning – kan dömas till fängelse om brottet har ett högt straffvärde.*"⁴¹

Härmed menar Ulväng att den lucka som tidigare begränsade domstolens möjlighet att utdöma påföljd, i de fall där den tilltalade vid domstillfället ej längre ansågs lida av en allvarlig psykisk störning och där gärningsmannen kunde gå fri för allvarliga brott, numera ska ha fyllts igen genom reformen.⁴² Vad kommer till påföljderna fängelse och rättspsykiatrisk vård är dessa inte graderade i förhållande till varandra.⁴³

³⁸ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 31 kap 3 §, Lexino 2012, s. 1-3

³⁹ Dahlström, Strand, Westerlund 2012, s. 469

⁴⁰ Prop. 2007/08:97, s. 39

⁴¹ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 4

⁴² Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012, s. 4

⁴³ Prop. 2007/08:97, s. 34

4.3 Den rättspsykiatriska undersökningsverksamheten

Den rättspsykiatriska utredningsverksamheten står under ledning av Rättsmedicinalverket, RMV. Vid varje rättspsykiatrisk undersökning medverkar en grupp av personer, med olika typer av professionell kompetens och erfarenhet, där rättspsykiatern är den huvudansvarige för det slutliga rättspsykiatriska utlåtandet.⁴⁴ Enligt Socialstyrelsen förutsätter en medverkan av flera personer vid undersökningarna vetenskapligt och erfarenhetsmässigt mer mångsidiga och balanserade bedömningar av bättre kvalitet.⁴⁵ Undersökningen ska genomföras skyndsamt och efter domstolens beslut om RPU ska undersökningen vara slutförd inom ett tidsintervall på fyra veckor beträffande den häktade och sex veckor beträffande den som är på fri fot.⁴⁶ Det bör även nämnas att det är Socialstyrelsens uppgift att utöva tillsynen över att bestämmelserna i LRU efterlevs. Ett yttrande från Socialstyrelsens råd, kallat Rättsliga rådet, angående rättsliga, sociala och medicinska frågor kan av domstolen inhämtas vid alla typer av psykiatriska utredningar.⁴⁷

4.3.1 Den rättspsykiatriska bedömningen

Den utredande rättspsykiatrin ska enligt uppdrag från domstolen göra en medicinsk bedömning om den tilltalade begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning och om tillståndet i sådana fall kvarstår samt om det föreligger förutsättningar för överlämnande till rättspsykiatrisk vård. Denna bedömning används som underlag vid utdömandet av brottspåföljd.⁴⁸ Enligt Socialstyrelsens föreskrifter ska ett utlåtande vid en RPU redogöra för den åtalades psykiska och somatiska tillstånd vid gärningen samt huruvida det föreligger ett kausalsamband mellan detta och den aktuella gärningen.⁴⁹ Utlåtandet innehåller fyra delar; medicinsk och psykiatrisk

⁴⁴ Rapport 2006:2, Nationell psykiatrisamordning, s. 126

⁴⁵ SOSFS 1996:14, s. 16

⁴⁶ Lidberg, Wiklund 2012, s. 161

⁴⁷ SOU 2012:17, s. 732

⁴⁸ Rapport 2006:2, Nationell psykiatrisamordning, s. 123

⁴⁹ SOSFS 1996:14, s. 18

utredning, psykologutlåtande, socialutredning samt personalobservationer vilka sammanfattas av läkarutlåtandet. Den ansvarige läkaren besvarar rättens frågor och tar ställning till den åtalades psykiska tillstånd samt har även möjlighet att uttala sig i påföljdsfrågan. Utlåtandet ska innehålla fullständiga diagnoser och ange: psykisk sjukdom, personlighetsstörning och utvecklingsstörning, kroppslig sjukdom, psykosociala problem samt psykologisk, social och yrkesmässig funktionsnivå. En RPU ska utformas efter domstolens frågor, syftet med undersökningen och övriga omständigheter i det enskilda fallet.⁵⁰ Rättspsykiatrin använder sig av olika psykologiska test i sitt arbete. Dessa utgörs främst av: intelligenstest, personlighetstest och projektiva test.⁵¹

*"De närmare detaljerna i en enskild undersökning bestäms utifrån den åtalade och den aktuella gärningen och de speciella frågeställningar som denna väcker."*⁵² Denna gärningsanalys är tänkt att redogöra för händelseförloppet kring en gärning samt öka förståelsen för orsaken till denna. Analysen är av betydelse inom den rättspsykiatriska verksamheten vid bedömning, behandling och riskbedömningar för återfall i brottslighet.⁵³ Vid upprepad brottslighet kan en RPU behöva utföras ett flertal gånger. Särskilt problematiska fall inom kriminalvården är de lagöverträdare vars psykiska tillstånd balanserar på gränsen mellan en tillkännagiven psykisk sjukdom och en mindre uttalad psykisk störning.⁵⁴ Ständig förnyelse av kunskapen inom rättspsykiatrin är påkallad i takt med ändrad lagstiftning. Detta omfattar kunskap kring olika faktorer som påverkar egenskaper såsom personlighet, psykisk samt somatisk status, neuropsykologiska faktorer samt biologiska markörer hos de rättspsykiatriskt undersökta. Detta underlättar bedömningen av om den åtalade kan anses allvarligt psykiskt störd eller inte.⁵⁵

⁵⁰ Lidberg, Wiklund 2012, s. 156-157

⁵¹ Lidberg, Wiklund 2012, s. 157

⁵² Lidberg, Wiklund 2012, s. 157

⁵³ Rapport 2012:1, Rättsmedicinalverket, s. 8

⁵⁴ Lidberg, Wiklund 2012, s. 163

⁵⁵ Lidberg, Wiklund 2012, s. 404

4.3.2 Riskbedömningen

I samband med att ett personlighetstest utförs inom rättspsykiatri används en så kallad "psykopatiskala" vilken även utgör en del i den rättspsykiatriska bedömningen av farligheten och återfallsrisken hos den tilltalade.⁵⁶

En analys kring gärningsmannens beteende vid såväl tidpunkten för brottet som den närmaste tiden efter detta är av stor betydelse och anses viktigare än ånger under rättsprocessen. Att gärningsmannen söker reparera eller lindra de skador eller det lidande som han förorsakat talar för mindre risk för återfall, än om han visar likgiltighet. Om brottet utlösts av en långvarig påfrestning, på grund av till exempel stress, anses reaktionen oftast vara regressiv, likt ett barns, vilket även talar för en mindre risk för återfall i brottslighet. Skadorna är även av betydelse, till exempel ett flertal knivhugg, där omfattande skador anses tyda på farlighet. Om gärningsmannen varit berusad eller psykiskt störd spelar även en viktig roll. Viktigt är att definiera de faktorer som förorsakat beteendet samt ta ställning till vad som i framtiden skulle kunna leda till återfall.⁵⁷

I dagsläget görs analysen normalt utifrån sannolikhetsbedömningar varav begreppet "risk" förefaller mer lämpligt än begreppet "farlighet". Ju högre risken bedöms vara desto mer omfattande åtgärder bör vidtas som därmed kanske förhindrar återfall som annars hade kommit.⁵⁸

4.4 Fängelse som påföljdsval

Valet av fängelse framför vård som påföljd, för brott begångna under allvarlig psykisk störning, ska begränsas till de allra allvarligaste brotten för vilka fängelsestraffet skulle uppgå till minst sex år.⁵⁹ I förarbetena sägs att det föreligger en presumtion mot att döma till fängelse och att domstolen i första hand bör döma till den påföljd som bäst tillgodoser den tilltalades vårdbehov vilket ligger i såväl den enskildes som samhällets intresse.

⁵⁶ Lidberg, Wiklund 2012, s. 157

⁵⁷ Lidberg, Wiklund 2012, s. 259

⁵⁸ Lidberg, Wiklund 2012, s. 391

⁵⁹ Ds 2007:5, s. 125-127

Kravet på synnerliga skäl i 30:6 BrB påkallar restriktivitet samt en helhetsbedömning av samtliga relevanta omständigheter i varje enskilt fall.⁶⁰ Vid bedömningen i det enskilda fallet och den aktuella händelsen bör straffet uppgå till minst fyra år under ledning av 29:3 § 2 punkten BrB, vilken anger att en psykisk störning utgör en förmildrande omständighet, vid bedömningen av straffvärdet. Om vårdbehov inte alls föreligger eller endast i mindre omfattning, exempelvis då den allvarliga psykiska störningen varit kortvarig, talar detta för att välja fängelse som påföljd. Motsatsvis talar det emot att döma till fängelse om personen anses i behov av omfattande vård under en längre period samt att denna inte kan tillgodoses inom ramen för ett fängelsestraff.

Även omständigheter, som vid vilken tidpunkt och i vilken grad den psykiska störningen påverkat gärningsmannens handlande samt dennes förmåga att inse innebörden av gärningen och anpassa handlandet efter en sådan insikt, är av betydelse. Sambandet mellan gärningen och den psykiska störningen spelar därför en stor roll vid valet av påföljd. Faktorer som stärker detta samband och således även talar emot att påföljden bör bestämmas till fängelse är gärningsmannens bristande insiktsförmåga, irrationella motiv för gärningen, samt att det rör sig om en engångsföreteelse utan att det föreligger risk för återfall i brottslighet etc. Slutligen ska det beaktas om det psykotiska tillståndet varit självförvållat och vidare om gärningsmannen haft anledning att räkna med att tillståndet kunde utlösas.⁶¹ Möjligheten att utdöma fängelse som påföljd är inte menat att omfatta de mest psykiskt störda lagöverträdarna och ska huvudsakligen vara avsett för de situationer där ett begränsat vårdbehov föreligger. Vårdaspekten är även fortsättningsvis viktig att beakta och vård ska tillhandahållas även åt den som verkställer ett fängelsestraff.⁶²

⁶⁰ Prop. 2007/08:97, s. 20-21

⁶¹ Ds 2007:5, s. 125-127

⁶² Prop. 2007/08:97, s. 18

4.5 Rättspsykiatrisk vård som påföljdsval

Genom att döma den tilltalade till rättspsykiatrisk vård kan vårdbehovet tillgodoses och genom att förena denna påföljd med en särskild utskrivningsprövning kan även samhällsskyddet beaktas.⁶³ Vid bedömningen av vårdbehovet ska domstolen använda den utredning som framkommit i målet som underlag.⁶⁴ Domstolens utgångspunkt bör vara att behovet hos den allvarligt psykiskt störde lagöverträdaren inte är av begränsad omfattning, förutsatt att inget som väger åt motsatt håll framkommer under utredningen.⁶⁵

För att dömas till rättspsykiatrisk vård enligt 31:3 BrB måste gärningsmannen lida av en allvarlig psykisk störning vid domstillfället samt vara i behov av en sådan vård. Det som skiljer bedömningen enligt 31:3 BrB, jämfört med 30:6 BrB, är att det inte längre spelar någon roll om det finns något orsakssamband mellan den allvarliga psykiska störningen och brottet utan allt fokus riktar sig istället på den psykiska hälsan vid domstillfället. Överlämnande till rättspsykiatrisk vård får inte ske om påföljden bedöms kunna stanna på bötesnivå.

För att rätten ska kunna ta ställning till om den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning beslutar domstolen oftast om en rättspsykiatrisk undersökning, men även andra mindre utredningar kan komma i fråga. Rätten är vidare inte bunden av det medicinska resultatet men avviker sällan från detta. Domstolen har även möjlighet att inhämta yttrande från bland annat Socialstyrelsens råd.⁶⁶ Rättsliga rådet fungerar som en från Socialstyrelsen fristående egen myndighet och är vid rättspsykiatriska ärenden sammansatt av en ordförande och tre läkare, varav två av läkarna ska vara rättspsykiatrer. Lidberg och Wiklund anser att rådet är en oklar blandning mellan sakkunniga och domstol vilket för den åtalade medför en

⁶³ Prop. 2007/08:97, s. 21

⁶⁴ Prop. 2007/08:97, s. 38

⁶⁵ Prop. 2007/08:97, s. 23

⁶⁶ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 31 kap 3 §, Lexino 2012, s. 1-2

dubbel rättsordning. Vidare anses att rådets handläggning präglas av slutenhet och brist på insyn.⁶⁷

Vid förekomsten av delade meningar under avgörandet av ett mål, gällande den tilltalades psykiska tillstånd och vårdbehov, kan rätten i bevishänseende tillämpa en så kallad överviktsprincip där det prövas om övervägande skäl talar för allvarlig psykisk störning eller inte.⁶⁸ Det ovan nämnda NJA 2004 s. 702 är ett exempel på ett fall då överviktsprincipen tillämpades och där rätten utifrån all utredning som förekommit i målet bildade sig en uppfattning om den tilltalades psykiska tillstånd samt vårdbehov.⁶⁹

Överlämnande till rättspsykiatrisk vård är ett alternativ till fängelse och regleras vidare i lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård samt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård. Överlämnandet av personer till rättspsykiatrisk vård har enligt Socialstyrelsen varit relativt konstant till antalet mellan 1998 och 2004 samt efter 2005 minskat något.⁷⁰ Domstolen kan i vissa fall även besluta om en så kallad särskild utskrivningsprövning i samband med utdömandet av vård. Detta är endast möjligt om personen bedöms ha varit under påverkan av en allvarlig psykisk störning vid själva gärningstillfället och att risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag föreligger.⁷¹

Det finns även möjligheter för rättspsykiatrisk vård under häktningstiden eller efter en dom om sluten ungdomsvård förutsatt att behov av sådan föreligger och det kan antas att samtycke inte kan ges. Bedömningen ska ske utifrån personens tillstånd eller personliga förhållanden av betydelse.⁷²

I förarbetena har det diskuterats huruvida det finns ett behov av att införa en omprövningsmöjlighet för en lagakraftvunnen dom om vård i de fall där förutsättningarna för vårdbehovet, som domstolen grundat beslutet på, visar sig vara oriktiga vid vårdens inledande. Förslaget slopades då intresset av att en lagakraftvunnen dom står i sig bedömdes väga tyngre samt att det vid

⁶⁷ Lidberg, Wiklund 2012, s. 171

⁶⁸ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 31 kap 3 §, Lexino 2012, s. 1-2

⁶⁹ NJA 2004 s. 702

⁷⁰ SOU 2012:17, s. 296

⁷¹ Jareborg, Zila 2010, s. 53

⁷² Prop. 2007/08:97, s. 10

vårdens inledningsskede inte torde tillkomma nya omständigheter som skulle kunna föranleda en annan bedömning än den domstolen redan grundat beslutet på.⁷³

4.5.1 Rättspsykiatrisk undersökning

För att kunna bedöma om gärningsmannen lider av en allvarlig psykisk störning ska rätten enligt LRU besluta om en rättspsykiatrisk undersökning i syfte att utreda de medicinska förutsättningarna för överlämnande till rättspsykiatrisk vård samt eventuell behövlighet av en särskild utskrivningsprövning. Nämnas kan att det vid fråga om överlämnande till vård utan särskild utskrivningsprövning alternativt kan inhämtas ett läkarintyg enligt 7 § i lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål.⁷⁴ För möjligheten till att begära en § 7-undersökning krävs att åtal har väckts eller att den misstänkte erkänt ett brott där sannolika skäl för att denne begått brottet föreligger.⁷⁵ Vid sin bedömning inför en RPU bör domstolen ta ställning till vilka frågor som behöver besvaras och utforma sitt beslut därefter för att undvika senare kompletteringar.⁷⁶

För att domstolen ska kunna utesluta fängelse ska den tilltalade ha lidit av en allvarlig psykisk störning då gärningen begicks samt anses ha saknat insikt om innebörden av sitt handlande och inte kunnat anpassa sig efter en sådan insikt. En RPU med en utredning kring detta kan även begäras för att domstolen senare ska kunna använda det medicinska underlaget vid sin bedömning. Även vad kommer till prövningen om gärningen begåtts under självförvållat rus eller inte kan omfattas av undersökningen. Utlåtandet efter en RPU ska innehålla uttalanden om förutsättningar för vård föreligger samt de omständigheter som i så fall grundar detta. Rättsligt betraktas den undersökande läkaren som sakkunnig.⁷⁷ Enligt praxis inhämtar domstolen ett yttrande från Socialstyrelsens råd om tveksamhet kring läkarens bedömning förekommer.⁷⁸

⁷³ Prop. 2007/08:97, s. 32

⁷⁴ Prop. 2007/08:97, s. 10

⁷⁵ Rapport 2006:2, Nationell psykiatrisamordning, s. 124

⁷⁶ Prop. 2007/08:97, s. 42

⁷⁷ Prop. 2007/08:97, s. 34

⁷⁸ Lidberg, Wiklund 2012, s. 172

Domstolen är som tidigare nämnts inte bunden av de förslag som anges i RPU men följer ändå dessa i de flesta fall. Om domstolen även har inhämtat yttrande från Rättsliga rådet och detta inte stämmer överens med läkarens bedömning väljer domstolen nästan alltid att följa rådets förslag. Det ovan nämnda Flinkfallet utgör dock ett undantag i denna fråga.⁷⁹

Bland de psykiskt störda lagöverträdare för vilka vård aktualiseras förekommer olika psykiska störningar och därmed även olika vårdbehov. Majoriteten utgörs dock av personer med psykossjukdomar som en naturlig följd utifrån kriterierna för överlämnande till rättspsykiatrisk vård.⁸⁰ I NJA 1998 s. 162 uttalas det att tvångsvård bör aktualiseras när tillståndet för den psykiska funktionsnivån är av psykotisk art. Bedömningen bör ske genom en sammanvägning mellan tillståndets grad och art samt i samband med vilken risk för återfall som föreligger. Även om det är upp till domstolen att själv bedöma det psykiska tillståndet samt behovet av vård kan domstolen ändock anses begränsad av tidigare intagningsbeslut eller utlåtanden av sakkunniga, huvudsakligen utredningsläkaren och Socialstyrelsen.⁸¹

Av alla som undersöks bedöms cirka hälften lida av en allvarlig psykisk störning i lagens mening och överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Av alla som genomgått en RPU har majoriteten i övervägande eller betydande del missbruk som diagnos. Karaktärsstörningar och kroppssjukdomar är även mycket vanliga bland de undersökta.⁸²

4.5.2 Utskrivningsprövning

Beslut rörande vården samt dess upphörande faller i regel helt under rättspsykiatrins ledning. Rätten har dock i vissa fall möjlighet att besluta om att en särskild prövning ska göras innan beslut om vårdens upphörande fattas. För en sådan krävs att en RPU har gjorts i målet. Som tidigare nämnts krävs att återfallsrisken i allvarlig brottslighet, främst vid brott som innebär fara för annans liv eller hälsa, bedömts vara hög samt att det finns någon form av orsakssamband mellan det psykiska tillståndet och brottsligheten.

⁷⁹ Lidberg, Wiklund 2012, s. 169

⁸⁰ Rapport 2006:2, Nationell psykiatrisamordning, s. 50-51

⁸¹ NJA 1998 s. 162

⁸² Lidberg, Wiklund 2012, s. 169

Vid domstolens beslutsfattande kring nödvändigheten av särskild utskrivningsprövning görs en sannolikhetsbedömning vad gäller risken för fortsatt allvarlig brottslighet.⁸³ Vid denna bedömning tas det hänsyn till tidigare våldsbeteende, det aktuella tillståndet i förhållande till den förväntade situationen vid utskrivningen, tidigare inställning vid brottslighet och missbruksproblem.⁸⁴ Nämnas kan att beslut om särskild utskrivningsprövning är den vanligast förekommande avvikelser från de medicinska förslagen efter en RPU.⁸⁵

I rättsfallet NJA 2007 s. 266 resonerade domstolen att vid beaktande av omfattningen samt sambandet mellan brottsligheten och den tilltalades psykiska tillstånd kunde risken för återfall bedömas som tillräckligt hög för beslut om utskrivningsprövning.⁸⁶

Enligt LRV ska vård upphöra när den allvarligt psykiskt störde ej längre anses lida av tillståndet eller inte är i behov av fortsatt vård. Beslutet om vårdens upphörande fattas av chefsläkaren vid den enhet där personen ifråga vårdas. Vad gäller särskild utskrivningsprövning prövas frågan i förvaltningsdomstol, efter anmälan av chefsläkaren eller patienten, där det bedöms om någon risk för återfall i allvarlig brottslighet inte längre föreligger eller om det är påkallat med frihetsberövande vård med hänsyn till patientens tillstånd samt speciella omständigheter.⁸⁷ Att prövningen lagts i förvaltningsdomstolens händer beror på att det tidigare nämnda intresset av att tillgodose samhällsskyddet ska beaktas.⁸⁸ Prövningen pågår kontinuerligt efter anmälan av chefsöverläkaren, tidigast fyra månader från dagen då domen började verkställas och fortsättningsvis med sex månaders tidsintervall. Åklagaren ska även ges tillfälle att yttra sig i frågan.⁸⁹

I RÅ 2002 ref. 36 ansågs inte vården kunna upphöra då den tilltalade fortfarande ansågs lida av en allvarlig psykisk störning och risk för återfall i allvarlig brottslighet förelåg. Även om symtomen upphört genom

⁸³ Ulväng, Brottsbalk (1962:700) 31 kap 3 §, Lexino 2012, s. 2

⁸⁴ Lidberg, Wiklund 2012, s. 136

⁸⁵ Lidberg, Wiklund 2012, s. 170

⁸⁶ NJA 2007 s. 266

⁸⁷ Prop. 2007/08:97, s. 10

⁸⁸ Lidberg, Wiklund 2012, s. 135

⁸⁹ Dahlström, Strand, Westerlund 2012, s. 474

medicinering fanns skäl att anta att patienten inte skulle fortsätta medicinera om vården upphörde och att det då förelåg en uppenbar risk att symtomen så småningom skulle återkomma. Intressant är läkarens påpekande om att juridik och psykiatri inte alltid står i överenskommelse med varandra och att detta utgör ett dilemma för såväl patienten som läkaren. Enligt hans bedömning led patienten fortfarande av en allvarlig psykisk störning i lagens mening. Patienten motsatte sig dock fortsatt behandling och då vården förutsätter en relation mellan parterna, där patienten måste samarbeta för att vården ska kunna ge resultat, menade läkaren att vården borde upphöra. Tillståndet var oföränderligt i denna situation och kontrollerades enbart genom tvångsmedicineringen, vilket läkaren menade aldrig skulle kunna leda till att vården upphörde. Detta då tvångsmedicinering alltid skulle fordras för att bibehålla det aktuella tillståndet.⁹⁰

Problemet med vårdens upphörande diskuteras även i Rönnbloms artikel. Rönnblom anser att då det inte finns någon möjlighet att omvandla sluten tvångsvård till fängelse finns en risk för att gärningsmannen trots en friskförklaring i vissa fall kommer kvarbli i vård i rent förvaringssyfte. Detta då inte enbart det psykiska tillståndet utan även andra omständigheter måste beaktas. Vården förlorar då sitt syfte. I ett mål gällande mordförsök i Östersunds tingsrätt, B 2081-01, bedömdes den tilltalade ha begått gärningen under påverkan av APS och dömdes till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Trots att den behandlande läkaren gjort bedömningen att skäl för vård saknades och att vården därför skulle upphöra beslutade rätten om fortsatt vård. Rönnblom menar att i det fall beslutet inte grundats på att rätten ansåg sig bättre lämpad än läkaren att avgöra frågan, kring det psykiska tillståndet, så måste det innebära att gärningsmannen kvarblivit i vård, trots att vårdbehov saknats, enbart i förvaringssyfte.⁹¹

⁹⁰ RÅ 2002 ref. 36

⁹¹ Rönnblom 2005, s. 367-368

5 Rättsutveckling

Det straffrättsliga systemets hantering av psykiskt störda lagöverträdare har utsatts för en del kritik under årens lopp och det anses föreligga ett behov av en reform av den straffrättsliga regleringen vilket resulterat i en ny SOU. Huvudproblemen rör vårdfrågor, straffrättsliga frågor och skyddsfrågor.⁹²

5.1 Vårdfrågor

Vad gäller vårdfrågan har problemet kring möjligheten att kvarhålla en person i vård, trots att vårdbehov saknas, uppmärksammats i den tidigare framställningen. Av de nya förarbetena framgår att en sådan situation strider mot Hawaii-deklarationen, vilken föreskriver att psykiatriker inte får medverka i psykiatrisk tvångsvård av personer som inte anses sjuka. Ett annat problem är skillnaden mellan fängelse och rättspsykiatrisk vård som påföljd. Den som dömts till fängelse och lider av en psykisk störning riskerar att inte få sina vårdbehov tillgodosedda medan den som dömts till rättspsykiatrisk vård riskerar att utsättas för förhållandevis långa vårdtider för mindre allvarlig brottslighet.⁹³

5.1.1 Fokus på det personliga behovet

Kortfattat har det föreslagits att vård ska tillgodose de behov som föreligger i det enskilda fallet oberoende av vilken påföljd som utdömts. Annorlunda uttryckt ska alla kunna få tillgång till vård utifrån deras personliga behov. Vid pågående vård eller andra åtgärder bör en bedömning kring premisserna av att avstå från användningen av det straffrättsliga systemet ske. Allmänna principer bör även i större omfattning sätta ramarna och styra förutsättningarna för det rättsliga ingripandet.⁹⁴

⁹² SOU 2012:17 s. 509-510

⁹³ SOU 2012:17 s. 510-511

⁹⁴ SOU 2012:17 s. 516-518

5.2 Straffrättsliga frågor

Den straffrättsliga hanteringen av de psykiskt störda lagöverträdarna är en mycket komplex fråga inom straffrätten. Det handlar många gånger om väldigt svårbedömda tillstånd, där det kan diskuteras huruvida ett straffrättsligt ansvar verkligen är rimligt utifrån den personliga förmågan och andra omständigheter i det enskilda fallet.⁹⁵ Ett problem med den gällande lagstiftningen är att en person som begått en gärning under ett psykotiskt tillstånd, där de rådande förhållandena uppfattats felaktigt, kan bli straffrättsligt ansvarig.⁹⁶ Samtidigt måste beaktas att det är viktigt att minska risken för återfall av allvarligt slag.⁹⁷

5.2.1 Tillräknelighet

Det har i förarbetena lagts fram förslag på att kravet på tillräknelighet, som brottsförutsättning, ska återinföras i svensk rätt. Vilket kommer att innebära: *"[...] att en gärning inte ska utgöra brott om den begås av någon som till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd saknade förmåga att förstå gärningens innebörd i den situation i vilken han eller hon befann sig. Inte heller ska en gärning utgöra brott om gärningsmannen hade en sådan förmåga men till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd saknade förmåga att anpassa sitt handlande efter den. För att en gärning inte ska utgöra brott på grund av otillräknelighet krävs att det inte är gärningsmannen själv som i anslutning till gärningen har vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat sätt."*⁹⁸

Bestämmelsen rörande fängelse i 30:6 BrB ska som konsekvens av kravets införande borttagas.⁹⁹ Vidare innebär kravet på tillräknelighet en ny

⁹⁵ SOU 2012:17 s. 538-539

⁹⁶ SOU 2012:17 s. 512

⁹⁷ SOU 2012:17 s. 538-539

⁹⁸ SOU 2012:17 s. 538

⁹⁹ SOU 2012:17 s. 538

förutsättning för skuld och ett nytt rekvisit för personligt ansvar. Frågan om tillräknelighet bör därför prövas innan frågan om uppsåt eller oaktsamhet.¹⁰⁰

5.2.2 RPU bedömning

Till följd av de nya förslagen blir det även påkallat att införa nya former av bedömningar inom den rättspsykiatriska undersökningen. Bland annat en bedömning kring tillräknelighetskravet, men även kring förutsättningarna för om ett eventuellt fängelsestraff lämpligen bör genomföras i slutenhet.¹⁰¹ I en undersökning av rättsmedicinalverket framgår en uppfattning om att ett införande av tillräknelighetskravet torde leda till att en gärningsanalys skulle få en större betydelse i en RPU. Detta innebär att förhållanden som förberedelse, utförande och efterbrottsbeteende kommer påverka den medicinska bedömningen i större utsträckning.¹⁰²

5.3 Skyddsfrågor

Skyddsfrågorna rör problemen beträffande den bristande möjligheten att vidta åtgärder ur skyddsaspekt då risk för återfall i brottslighet för psykiskt störda personer föreligger.¹⁰³

5.3.1 Skyddsåtgärder

Det har föreslagits om att för domstolen införa en möjlighet till att besluta om skyddsåtgärder för psykiskt störda lagöverträdare. Denna aktualiseras i situationer då förutsättningar för straffrättsligt ansvar saknas på grund av otillräknelighet eller då det inte går att besluta om särskild utskrivningsprövning. I den senare situationen möjliggörs ett rättsligt ingripande vid exempelvis frigivningen av mycket våldsamma gärningsmän där risk för återfall föreligger, men inte i brottslighet av *allvarligt* slag, vilket alltså tidigare förhindrat beslut om särskild utskrivningsprövning.¹⁰⁴

¹⁰⁰ SOU 2012:17 s. 556

¹⁰¹ SOU 2012:17 s. 711-712

¹⁰² Rapport 2012:1, Rättsmedicinalverket, s. 31

¹⁰³ SOU 2012:17 s. 513

¹⁰⁴ SOU 2012:17 s. 931-932

5.4 Diskussion och slutsats

Bedömningen kring gärningsmannens psykiska tillstånd utgör en viktig del i den rättsliga hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare. Den medicinska och den juridiska bedömningen skiljer sig åt. Domen bildas därför ur två olika perspektiv, där den juridiska blir den avgörande. Det är givetvis viktigt att rättsliga avgöranden klargör vilka beteenden som inte anses accepterade och som bryter mot samhällets regler. Problemet är vilket obehag, i form av straff, som är rimligt att tillfoga en person som lider av ett synnerligen avvikande psykiskt tillstånd. Vidare kan ifrågasättas huruvida rättens kunskap kring bedömningen av olika psykiska tillstånd, som ibland kan vara av mycket komplicerad art, är lämpligare än en läkares. Något upphörande av vård kommer inte kunna aktualiseras så länge personen alltjämt lider av en APS i lagens mening eller riskerar återfall i allvarlig brottslighet. När det bedöms föreligga risk för återfall kan rätten besluta om att kvarhålla personen inom den rättspsykiatriska vården. Detta leder till att vården förlorar sitt *syfte*, det vill säga att vårda patienten. En ökad tillgänglighet av vård är givetvis önskvärd. Det finns dock skäl att fundera kring vilken kvalité som blir möjlig att erbjuda i praktiken. En ökad vårdförfrågan torde medföra en högre belastning för den vårdande verksamheten, vilket i sin tur kan bidra till sämre förutsättningar för god vård eller medföra mycket höga kostnader. Vad kommer till förslaget om återinförande av kravet på tillräknelighet skulle, enligt min mening, kunna tolkas som att den nuvarande regleringen anses mer bristfällig än den föregående. Vad gäller RMVs uppfattning om ändringens betydelse inom rättspsykiatri och för gärningsanalysens roll i RPU, uppkommer frågan vilken effekt detta skulle medföra vid den juridiska bedömningen. Å ena sidan kan en risk för att placera gärningsmän i olika "fack" skymtas. Å andra sidan kan forskning kring gärningsbeteende skapa bättre förutsättningar för bedömningen kring gärningsmäns psykiska tillstånd samt straffansvar och vidare kanske till och med främja det preventiva arbetet kring brottslighet. Slutligen kan den nya möjligheten till skyddsåtgärder vara en god lösning för att söka tillgodose samhällsskyddet då gärningsmannen anses kunna utgöra en fara för andra.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Statens offentliga utredningar

Ds 2007:5 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Rapport 2006:2 från Nationell psykiatrisamordning: *Utveckling av vård och stöd till psykiskt störda lagöverträdare*, Stockholm 2006

SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen - Tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd

Propositioner

Prop. 1990/91:58 om psykiatrisk tvångsvård, m.m.

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Litteratur

Asp, Petter, Ulväng, Magnus, Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*, Västerås 2010

Dahlin, Kindström, Moa, Franklin, Nike: "Om inkonsekvensen i den rättsliga reglering avseende psykiskt störda lagöverträdare i Sverige". I: *Juridisk Publikation nr 1* 2009

Dahlström, Mats, Strand-Westerlund, Anette, Westerlund, Gösta: *Brott & Påföljder*, 4:e upplagan, Göteborg 2012

Jareborg, Nils, Zila, Josef: *Straffrättens påföljdlära*, 3:e upplagan, Mölnlycke 2010

Leijonhufvud, Madeleine, Wennberg, Susanne: *Straffansvar*, 8:e upplagan, Vällingby 2009

Lidberg, Lars, Wiklund, Nils: *Svensk rättspsykiatri - Psykisk störning, brott och påföljd*, 2:a upplagan, Malmö 2012

Rönblom, Urban, "Ansvar och påföljd för psykiskt störda lagöverträdare - problematiken med kortvariga psykostillstånd, uppsåt och friskförklaring". I: *Svensk Juristtidning* 2005

Elektroniska källor

Rapport 2012:1 från Rättsmedicinalverket: *Gärningsbeteende och allvarlig psykisk störning - gärningsanalys inom den utredande rättspsykiatrin*, Stockholm, hämtad den 14 maj 2012 från:

http://www.rmv.se/fileadmin/RMVFiles/pdf/publicerat/RMV-rapp2012_1gärningsbeteende-allv-psyk-storning.pdf

SOSFS 1996:14 Rättsmedicinalverkets föreskrifter och allmänna råd om rättspsykiatrisk undersökning, hämtad den 14 maj 2012 från:

<http://www.socialstyrelsen.se/sosfs/1996-14>

Ulväng, Magnus, Brottsbalk (1962:700) 1 kap 2 §, Karnov, kommentar nr 2 & 3, informationen hämtades den 5 maj 2012

Ulväng, Magnus, Brottsbalk (1962:700) 30 kap 6 §, Lexino 2012-07-01

Ulväng, Magnus, Brottsbalk (1962:700) 31 kap 3 §, Lexino 2012-07-01

Rättsfallsförteckning

Mål B 2081-01

Mål B 3886-03

NJA 1995 s. 48

NJA 1998 s. 162

NJA 2001 s. 899

NJA 2004 s. 702

NJA 2007 s. 266

NJA 2011 s. 563

RH 2008:90

RÅ 2002 ref. 36